लोक। पित्तस्य तस्य निरामस्य लक्षणमाह। "निरामं पित्तमाताम्रमत्युष्णं कटुकं सरम्। दुर्गन्धि रुचिलद्रक्षिज्वरदाहनमीरितम्"।

अथ सामकफस्य लक्षणमाह "आलस्यतन्द्राहृद्यविशुद्धिर्दोषप्रवृत्त्या विड्मूत्रताभिः। गुरुदरत्वारुचिसुप्रताभिरामान्वितं व्याधिमुदाहरन्ति। आमञ्जयेल्लङ्घनकोष्णपेयालघ्वन्नस्वेदनतिक्तयूषैः। विरूक्षणस्वेदनपाचनैश्च संशोधनैरूर्द्ध्वमधस्तथैव। तद्धि मारुतहृष्णायां लङ्घनं कार्यमेव च"। तथा सुश्रुतेऽप्यमावपि निरामयोरेव विवक्षितौ सामयोस्तु तयोर्लङ्घनं कार्यमेव, गुर्विणीबालवृद्धादिभिरपि निरामैरेव नैव लङ्घनं कार्यं सामैः पुनस्तैरपि लङ्घनं कार्यमेव। "क्षये धातुक्षये राजयक्ष्मणि च वातजे ज्वरे लङ्घनं न कार्यम्। ज्वरी लङ्घनेऽपि जलं पिबेदित्याह सुश्रुतः। "तृषितो मोहमायाति मोहात् प्राणान्विमुञ्चति। अतः सर्वास्ववस्थासु न क्वचिद्वारि वर्जयेत्"। हारीतेनोक्तम् "तृष्णा गरीयसी घोरा सद्यःप्राणविनाशिनी। तस्माद्देयं तृषार्त्ताय पानीयं प्राणधारणम्"। अवश्यं पेयमपि जलं ज्वरी किञ्चिद्वारयन् पिबेत्। यत आह सुश्रुत एव। "जीविनां जीवनं जीवो जगत्सर्वं तु तन्मयम्। अतोऽत्यन्तनिषेधेन न क्वचिद्वारि वारयेत्"। जीवनं जलं क्वचिन्न वारयेदेव तथा च, "ज्वरे नेत्रामये कुष्ठे मन्देऽग्नावुदरे तथा। अरोचके प्रतिश्याये प्रसेके श्वयथौ क्षये। व्रणे च मधुमेहे च पानीयं मन्दमाचरेत्"। सुखप्रसेके अल्पं पिबेत् मन्दमाचरेत् पिबेत्। यत आह "अतियोगेन सलिलं तृष्यतोऽपि प्रयोजितम्। प्रयाति श्लेष्मपित्तत्वं ज्वरितस्य विशेषतः"। तच्च जलं नवज्वरी शीतलं न पिबेदित्याह सुश्रुतः "नवज्वरे प्रतिश्याये पार्श्वशूले गलग्रहे। सद्यःशुद्धौ तथाऽऽध्माने व्याधौ वातकफोद्भवे। अरुचिग्रहणीगुल्मश्वासकासेषु विद्रधौ। हिक्कायां स्नेहपाने च शीतं वारि विवर्जयेत्"। अन्यच्च वर्ज्यमाह स एव "सेव्यमानेन शीतेन ज्वरस्तोयेन वर्द्धते"। अत्र शीतं जलं अकथितं निषिद्धम्। तथा सति कथितमायातम्। तत्र कथितस्य विधिर्गुणश्च "काथ्यमानं तु निर्वेगं निष्फेनं निर्मलं च यत्। तत्तोयं कथितं ज्ञेयं दोषघ्नं पाचनं लघु"। शनैः कथितस्य विधानमाह सुश्रुतः "वातश्लेष्मज्वरार्त्ताय हितमुष्णाम्बु तृष्यते। दीपनं स्यात्तु कफजे वातपित्तानुलोमनम्। तद्धि मार्दवकृद्दोषस्रोतसां शीतमन्यथा"। वाग्भटश्च "तृष्णायां प्राग्प्रसुप्तोष्णाम्बु पिबेद्वातकफज्वरे। तत्कफं विलयं नीत्वा तृष्णामाशु निवर्त्तयेत्। उदीर्य्य चाग्निं स्रोतांसि मृदूकृत्य विशोधयेत्। वातपित्तकफस्वेदशकृन्मूत्राणि सारयेत्। अथोष्णोदकस्य लक्षणं गुणाश्च "काथ्यमानन्तु निर्वेगं निष्फेनं निर्मलं तथा। अर्द्धावशिष्टं यत्तोयं तदुष्णोदकमुच्यते। ज्वरकासकफश्वासपित्तवातामभेदसाम्। नाशनं पाचनञ्चैव पथ्यमुष्णोदकं सदा"।

अथर्त्तुभेदे जलस्य पाकभेदः। "त्रिपादशेषं सलिलं ग्रीष्मे शरदि शस्यते"। "अन्ये तु निदाघे त्वर्द्धपादोनं पादहीनन्तु शारदम्। हिमेऽर्द्धशेषं शिशिरे तथा वर्षावसन्तयोः। शिशिरे च वसन्ते च हिमे चार्द्धावशेषितम्। अष्टमांशावशेषन्तु वारि वर्षासु शस्यते।"

ज्वरविषये कश्चिदस्यावज्यादिभेदः चक्रदत्त उक्तो यथा

"ज्वरितं ज्वरमुक्तं वा दिनान्ते भोजयेल्लघु। श्लेष्मक्षये पित्तदोषा बलवाननलस्तदा। गुर्वभिष्यन्दप्रकाले च ज्वरी नाद्यात् कथञ्चन। * हि तस्याहितं भुक्तमायुषे वा सुखाय वा। लङ्घनं स्वेदनं काये यवाग्वस्तिक्तको रसः। पाचनान्यविपक्वानां दोषाणां तरुणे ज्वरे। आसप्तरात्रं तरुणं ज्वरमाहुर्मनीषिणः। मध्यं द्वादशरात्रन्तु पुराणमत उत्तरम्। पाचनीयं शमनीयं कषायं पाययेत् तु तम्। ज्वरितं षड्हेऽतीते लघ्वन्नं प्रतिभोजयेत्। सप्ताहात् परतोऽस्वस्थे सामे स्यात् पाचनं ज्वरे। निरामे शमनं लघ्वे सामे नौषधमाचरेत्। लालाप्रसेको हृल्लासहृदयाशुद्धारोचकाः। तन्द्रालस्याविपाकास्यवैरस्यं गुरुगात्रता। क्षुन्नाशो बद्धमूत्रं च स्रस्तता बलवान् ज्वरः। आमज्वरस्य लिङ्गानि न दद्यात् तत्र भेषजम्। भेषजं ह्यामदोषस्य भूयो ज्वलयति ज्वरम्। मृदौ ज्वरे लघौ देहे प्रचलेषु मलेषु च। पक्वं दोषं विजानीयाज्ज्वरे देयं तदौषधम्"।

तेन ज्वरो नानाविधः ऐकाहिकादिः नवज्वरः जीर्णज्वरः विषमज्वरादिश्च उक्तवाक्येभ्योज्ञेयः।

नक्षत्रभेदे ज्वरोत्पत्तौ मृत्युतद्भोगकालभेदाः सुश्रुतचि० पी० धा० उक्ता यथा

"स्वातीन्द्रपूर्वाग्निवसार्यमे मृतिर्ज्वरेऽन्त्यमैत्रे स्थिरता भवेद्रुजः। याम्यश्रवोवारुणतक्षभे शिवाघस्रा हि पक्षो द्व्यहिपार्कवासवे। मूलाग्निदासे नव पित्रभे नखा वुभ्रा-